

УДК 130.2:159.923.2.072.42

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.5>

ФІЛОСОФСЬКИЙ РОМАН О. ГАКСЛІ «ОСТРІВ» ЯК УТОПІЯ ХХ СТОЛІТТЯ

Ірина Карасва

*Київський національний університет технології та дизайну,
кафедра філології та перекладу
вул. Мала Шияновська, 2, 01011, м. Київ, Україна*

В статті осмислено філософський роман О. Гакслі «Острів» як утопію ХХ століття. Виокремлено риси утопії та продемонстровано на прикладах з твору: конструювання іншої реальності, переміщення героя в нову реальність, контраст реального і змодельованого світів, наявність провідника до нової реальності, гармонія у всьому. О. Гакслі у романі «Острів» запропонував шлях вирішення нагальних проблем з позицій сучасного автору часу. Ідеальна (утопічна) модель суспільства й досконалої особистості презентована в романі «Острів». Модель ідеального суспільства Пала укорінена в буддистській культурній традиції. Його структура являє собою федерацію самоврядувальних географічних, професійних, господарчих одиниць на фоні відсутності поліції, армії, високорозвиненої індустрії та технології. Шлях розвитку держави визначається прикладною біологією, контролем над народжуваністю, обмеженням виробництва, продуманою частковою індустріалізацією. В романі О. Гакслі світ, як страждання, долається внутрішнім ресурсом людини, через заглиблення в себе, що уможливує досягнення стану остаточного звільнення від повторних народжень. Філософський роман «Острів» презентується як зразок академічного філософського мистецтва, адже його концептуальні персонажі акумулюють в собі досвід попередньої філософської культури і мають глибокий вплив на сучасну й майбутню філософську культуру. Світогляд героя О. Гакслі (а разом з ним і автора) набуває ознак філософського, характеризуючись внутрішньою цілісністю, гармонійністю і творчим характером. Філософським підґрунтям статті послуговували роботи українських та зарубіжних дослідників з питання утопії. Наш власний термін «прогностичний роман» об'єднує в загальну концепцію всякий художній твір романного жанру, що пропонує проект майбутнього людства – як позитивного (утопія) так і негативного (антиутопія та її різновиди). Це уможливує сконцентрувати увагу на ідейному наповненні художнього твору. Дослідження здійснено за допомогою герменевтичного, історичного, крос-культурного методів.

Ключові слова: Олдос Гакслі, утопія, філософський роман, ідеальне суспільство, досконала особистість, концептуальний герой, академічне філософське мистецтво.

Утопія як філософське явище та світогляд є однією з найдосліджуваних тем у світовій гуманітаристиці. Ідея пошуку досконалості бере свій початок в творах представників різних культурних епох від «Держави» Платона до сучасних зразків творів з елементами художньої умовності. Філософський роман О. Гакслі «Острів» успадкував комплекс філософських, політичних та етичних проблем від утопій попередніх епох та запропонував шлях їх вирішення з позицій сучасного автору часу.

Філософським підґрунтям статті послуговували роботи українських та зарубіжних дослідників з питання утопії К. Мангайма, Т. Розової, Т. Суходуб, И. Бушанського. В книзі «Ідеологія та утопія» [1] К. Мангайм наголоує на політичній і соціальній детермінованості пізнання, виявляє їх ідеологічний та утопічний елементи, пропонує власний варіант синтезу різних утопічних та ідеологічних аспектів. Т. Розова розглядає феномен утопії як соціокультурну форму освоєння майбутнього та прогностичні можливості соціально-філософського знання щодо проблеми майбутнього [2]. Т. Суходуб доходить висновку, що утопічне

мислення являє собою варіант «соціального проектування» [3]. У статті В. Бушанського досліджуються політико-філософські концепції реабілітації утопічного мислення та класичні антиутопії ХХ століття [4].

Метою статті є спозиціонувати філософський роман О. Гакслі «Острів» як утопію ХХ століття. Виокремити риси утопії в означеному романі та продемонструвати на прикладах з твору письменника.

Утопія в філософському енциклопедичному словнику потрактовується як модель вигаданого суспільства, втілення суспільного ідеалу, світоглядна форма освоєння майбутнього [5, с. 659]. Розквіт утопічної літератури збігається зі смугами гострих культурних криз і кардинальних змін у житті суспільства. Першою утопією в історії європейської літератури вважається модель ідеального суспільства в творі Платона «Держава», де він вперше використовує слово Утопія в значенні «місце, якого немає» [6]. Пізніше з'явилися твори в жанрі антиутопії, присвячені критиці утопій. У сучасній літературі утопія розглядається серед жанрів наукової фантастики. Сучасні утопії являють собою також різні технологічні проекти: евгенічні, електронні, екологічні, феміністські, окультні, містичні. В утопії конструюється інша реальність, яка протиставляється дійсній навколишній реальності і містить гостру критику сучасності. В процесі історичного розвитку в літературі виробився ряд стійких сюжетних ходів, що забезпечують переміщення героя з буденного світу в фантастичну реальність утопії: сни, бачення, подорожі в невідомі далекі країни або на інші планети тощо Світ утопії розташовується, як правило, поза звичних часу і простору. Він може знаходитись в країнах на іншому кінці Землі (часом за її межами), і випадково, фантастичним чином відкривається сторонньому гостю або переноситься в ідеальне майбутнє, яке втілило в життя світлі сподівання сучасного людства. Принцип контрасту сьогодення і майбутнього в утопіях часто реалізується через діалог між стороннім візитером, який вражений побаченням, і провідником по новому світу, який пояснює чужинцеві устрій ідеального суспільства. У вигаданому світі все ідеально: люди в ньому відчують себе щасливими і наповненими позитивними емоціями, у всьому панує гармонія.

Звернення О. Гакслі до прогностичного філософського роману у формі утопії було не випадковим, адже письменник завжди вболівав за людину та намагався вказати шлях до її щасливого майбутнього. Ідея ідеального суспільства й досконалої особистості була втілена в останньому і головному (на думку автора роману і нашу також) творі «Острів» / *Island* (1962) [7], в якому О. Гакслі звертається до вічних й актуальних суперечностей людського буття, що корелюють з культурними універсальними життя і смерті, часу і вічності, душі, духу і тіла.

В романі «Острів» результатом конструювання автором іншої реальності стала Держава Пала, структура якої являє собою федерацію самоврядувальних одиниць: географічних, професійних, господарчих тощо. На Пала немає поліції, армії, високорозвиненої індустрії та технології. Шлях розвитку держави визначається прикладною біологією, контролем над народжуваністю, обмеженням виробництва, продуманою частковою індустріалізацією. Суспільство країни – це спілка людей з високим рівнем духовності, моралі та культури. Метою життя палійців є самореалізація, на яку спрямована система освіти й виховання, а також зусилля кожної особистості. Головні принципи життя острів'ян відповідають принципам тибетської Махаяни, що й формує їх спосіб життя й світогляд. Біограф О. Гакслі Н. Мюррей пояснює походження назви роману: «Несподіване натхнення підказало йому «Острів» – коротко і зрозуміло, оскільки дія відбувається на вигаданому острові між Цейлоном і Суматрою, а змальоване суспільство – це острівець відносного здорового глузду в божевільному світі» [8, с. 437]. На думку Н. Мюррея, роман «Острів» став

підсумком роздумів О. Гакслі про світ, людський потенціал, сенс та мету життя [8, с. 444]. Звернення до культури Сходу стало плідним для О. Гакслі, адже в ній він знайшов послідовний нонконформізм, ствердження ідеї рівності всіх людей, нігілізм щодо загальноприйнятих істин і авторитетів, заохочення до сприйняття життя через безпосередній контакт з ним. О. Гакслі створює модель ідеального буддистського суспільства, метою якого є «людська гідність, здоровий глузд і свобода» [7, с. 147].

В художньому просторі роману «Острів» автор переміщує головного героя Віла Фарнебі в іншу реальність, в невідому країну, куди він потрапляє після корабельної аварії. Хронотоп острова в романі О. Гакслі уможливує створення моделі ізольованого суспільства та його культури, зображення в мініатюрі нагальних проблем сучасності, визначення місця особистості в означеному соціумі. Ситуація ізоляції дає автору можливість визначити ряд важливих соціально-політичних проблем, створити модель суспільної структури. За сюжетом роману острів Пала був закритою територією, яку не міг відвідати жодний журналіст. Історія заснування вигаданої держави Пала викладена в «Записках Раджі» – твору, що став духовним заповітом острів'ян. У романі «Острів» роль міжкультурного комунікатора належить Роберту Макфейлу – філософу і проповіднику, ідеї й погляди якого багато в чому перегукуються з ідеями автора роману. В ідеальному суспільстві Пала мешкають досконалі фізично і духовно люди, образ яких співпадає з буддистським зразком, що характеризується милосердям, добротою та терпимістю. Зазначимо, що у романі «Острів» відбувається перехід від «концептуальних персонажів» до концептуальних героїв», яких Н. Хамітов визначає як таких, які «не просто відображають світогляд автора у його концептуальному розвитку, ... вони мають власну свободу мислення і дії, вступаючи з автором у діалог, а часом і полемізуючи з ним» [9, с. 69]. Концептуальні герої О. Гакслі виходять за межі діалогу з автором, вони розгортають свою свободу до меж, які дозволяють досягнути досконалості.

Духовні пошуки О. Гакслі завершуються створенням образу досконалої особистості, адже буття персонажів-буддистів острова Пала ґрунтується на принципах, заснованих на співчутті й інтуїтивній мудрості. Своєю внутрішньою гармонією й моральною чистотою образи, створені О. Гакслі, відповідають буддистському образу людини, визначеному А. Воттсом як: «Впевнена в собі, має почуття гумору, охайна і акуратна, діяльна, але без метушливості, тверда як сталь, але не без тонкого естетичного смаку» [10, с. 162]. В художньому світі О. Гакслі це сім'я Макфейл – Роберт Макфейл та його дружина Лакшмі, їх невістка Сузила та онуки Том Крішна і Мері Сароджіні, подружжя Віджайя та Шанта, молода пара Радха і Ранга та ін. Для них метою життя є самореалізація особистості, на досягнення чого спрямовані їх власні зусилля за підтримки освіти й виховання. До галереї означених персонажів-особистостей можна додати Віла Фарнебі – представника західної культури, який в результаті інкультурації засвоїв навички, норми і патерни буття буддистської громади.

Контраст реального і змодельованого світів прослідковується на прикладі долі головного героя Віла Фарнебі, який випадково потрапив на Пала після корабельної катастрофи. В цьому смислі роман О. Гакслі «Острів» є яскравим зразком діалогу культур, втіленому в художній формі, де роль представника західної культури належить доктору Ендрю Макфейлу, а східної – Раджі острова Пала. За сюжетом роману сто років поспіль західну культуру представлятиме Віл Фарнебі, а східну – буддистська громада на чолі з Робертом Макфейлом. Саме Роберт Макфейл виступає в ролі провідника для Віла Фарнебі до світу острова Пала. Їх діалоги, екскурсії до різних закладів і установ закохали Віла Фарнебі в чудову країну Пала. Культурна адаптація Віла Фарнебі в новому середовищі буддистів призвела до зміни його стереотипів свідомості, поведінки, норм, цінностей, способу

життя і картини світу в цілому. Спосіб життя острів'ян зацікавив героя тим, що цілком відрізнявся від життя на Заході. Доброзичливість палійців, їх безкорисливість і готовність прийти на допомогу відразу прихилили Віла до себе, примусили переосмислити минуле життя і власну особистість. Інтерес та проникнення релігійно-філософськими ідеями палійців спровокували духовну еволюцію, в результаті якої змінилось ставлення Віла Фарнебі до себе і оточуючого світу, пробудились почуття людської гідності, самоповаги, чесності, справедливості. Спосіб життя буддійського суспільства Пала став для Віла Фарнебі альтернативою західному способу буття, що допомогло героєві звільнитись від тенет західного менталітету й викристалізувати його (Віла) позитивні риси: на зміну пасивній конформістській поведінці прийшла активність, нетерпимість до зла і насильства, заперечення лицемірства.

Значення філософського роману «Острів» полягає в тому, що О. Гакслі запропонував шлях врятування людства за рахунок контролю над народжуваністю, поверненні до природи та техніки буддистського споглядання. Письменник моделює таке суспільство, в якому створені всі умови для духовного розвитку людини та її самореалізації. Буття та світогляд мешканців острова Пала формуються головними принципами буддизму, що дає змогу людині відчути свою фізичну, духовну і моральну повноцінність. Внутрішня гармонія і гармонія з оточуючим світом є основою культури ідеального суспільства Пала, адже гармонія пробуджує в людині благородство, щедрість та співчуття. Образ досконалої особистості для О. Гакслі, як і для буддизму, передбачає наявність милосердя, доброти і терпимості. Саме такими рисами О. Гакслі наділяє Роберта та Лакшмі Макфейлів, Сузилу, Тома Крішну, Мері Сароджіні, сім'ю Віджайя, молоду пару Радху і Рангу та інших членів буддистського суспільства. Віл Фарнебі після духовного переродження органічно доповнює галерею цих образів. Автор роману підкреслює, що справжня його сутність актуалізувалася в середовищі буддистів, де в центрі уваги духовне життя людини, яке передбачає її культуру творчий потенціал.

Звернення письменника до східної культури, її високої духовності та життєвих практик дало змогу долучитися до розв'язання одного з ключових протиріч людського буття – людини і природи, розширення меж людської свідомості й буття та поглиблення любові до Іншого. В романі «Острів» світогляд героя О. Гакслі (а разом з ним і автора) набуває ознак філософського, характеризуючись внутрішньою цілісністю, гармонійністю і творчим характером.

На основі викладеного вище можна зробити висновок, що філософський роман «Острів» О. Гакслі можна позиціонувати як утопію, оскільки в романі виокремлюються характерні риси творів-утопій: конструювання іншої реальності, переміщення героя в іншу реальність, в невідому країну, контраст реального і змодельованого світів, наявність провідника до нового світу, щасливі люди та гармонія у всьому. О. Гакслі вдалось створити модель ідеального суспільства і досконалої особистості з позицій сучасного автору часу. Філософський роман «Острів» презентується як зразок академічного філософського мистецтва, адже його концептуальні персонажі акумулюють в собі досвід попередньої філософської культури і мають глибокий вплив на сучасну й майбутню філософську культуру. Світогляд героя О. Гакслі (а разом з ним і автора) набуває ознак філософського, характеризуючись внутрішньою цілісністю, гармонійністю і творчим характером.

Список використаної літератури

1. Мангайм К. Идеология та утопія. Пер. з нім. В. Шведа. Київ : Дух і літера, 2008. 370 с.
2. Розова Т. В. Соціальний проект майбутнього, або чи можливе втілення модерної утопії за доби постмодернізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. № 21. С. 91–94.
3. Суходуб Т. Д. Навколо розуміння філософії: історико-філософські дискусії ХХ–ХХІ століть. *Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія*. 2023. № 1 (37). С. 76–81.
4. Бушанський В. В. Утопії й антиутопії в європейській культурі. *Наукові записки інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Караса НАН України*. 2018. № 3–4 (94–95) . С. 30–58.
5. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
6. Платон. Держава / пер. з давньогр. Дз. Коваль. Київ : Орієнтир, 2017. 336 с.
7. Huxley A. *Island*. London : Vintage Publishing, 2005. 286 p.
8. Murray N. Aldous Huxley. *An English Intellectual*. London : Abacus, 2003. 496 p.
9. Хамітов Н. Академічна філософія як наука і мистецтво. *Вісник НАН України*. 2022. № 4. С. 59–73.
10. Уотс А. Путь Дзен. Пер. з англ. Ю. Михайлина. Київ : «Софія», Ltd., 1993. 320 с.

**HUXLEY'S PHILOSOPHICAL NOVEL "ISLAND"
AS A UTOPIA OF THE XXTH CENTURY****Iryna Karaieva**

*Kyiv National University of Technology and Design,
Department of Philology and Translation
Mala Shivanovska str., 2, 01011, Kyiv, Ukraine*

The article elaborates A. Huxley's philosophical novel "Island" as a utopia of the 20th century. The features of utopia are highlighted and demonstrated on the examples of writer's works: construction of another reality, moving the hero to a new reality, contrast between the real and simulated worlds, the presence of a guide to the new reality, harmony in everything. In the philosophical novel "Island" A. Huxley proposed a way to solve urgent problems from the standpoint of a modern author of the time. An ideal (utopian) model of society and a perfect personality are presented in the novel "Island". Pala model of the ideal society is rooted in the Buddhist cultural tradition. Its structure is a federation of self-governing geographical, professional, economic units against the background of the absence of the police, army, highly developed industry and technology. The path of the state's development is determined by applied biology, birth control, production restrictions, and well-thought-out partial industrialization. In A. Huxley's novel the world as suffering is overcome by the internal resource of a person, through immersion in himself, which makes it possible to achieve the state of final liberation from rebirths. The philosophical novel "Island" is presented as an example of academic philosophical art, because its conceptual characters accumulate the experience of previous philosophical culture and have a deep influence on modern and future philosophical culture. The worldview of A. Huxley's hero (as well as author's worldview) acquires philosophical features, characterized by internal integrity, harmony and creative character. The works of Ukrainian and foreign researchers on the issue of utopia served as the philosophical basis for this article. Our own term "prognostic novel" unites in a general concept any artistic work of the novel genre that offers a project for the future of humanity, both positive (utopia) and negative (dystopia and its varieties). This makes it possible to focus attention on the ideological content of the work of art. The research was carried out using hermeneutic, historical, cross-cultural methods.

Key words: Aldous Huxley, utopia, philosophical novel, ideal society, perfect personality, conceptual hero, academic philosophical art.